

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ ЧИННИКИ ПОСТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ІХТІОНІМІВ

Іхтіоніми (видові назви риб) є органічним складником мовної картини українця. Часто ці найменування мають глибинний культурно-національний контекст, зберігаючи в своєму концептуальному змісті залишки язичницьких вірувань, символи християнської доби та сценарії різного історичного шляху регіонів України.

Культ риби в давнину часто поєднувався з культом змії. Учені припускають зв'язок міфічної риби *виз* із «яфетичним» уявленням про змію-рибу (вішап) [9,66]. Назву риби *виз* (яка була в уяві праукраїнців творцем організованого Світу) відбито в українських обрядових піснях: «Гой у тих кудрях сив сокіл сидит. В Дунай ся дивит, там *виза* видит,.. з *визом* говорить: Гой ци тепер так, як в первовіку?» [1, 111]. На сучасному етапі лексемою *виз* (*виза*) рибалки північно-західної частини Чорного моря позначають білугу [11,124].

В українських казках подібним до образу вішапа є уявлення про змія-щуку. Ю. Мосенкіс припускає, що зі словом-образом *щупак* «може бути пов'язаний давньоєгипетський міфічний крокодил Себек, який ковтає сонце» [9, 67]. Для українців образ хижої риби (передовсім щуки й судака) виразно негативно конотований. Він означає підступність, зраду, розлуку. У пісенній творчості ці образи свідчать про подружню зраду: *Ой щучечки задля кумочка, а карасі задля кумасі; Звари мені судака, Щоб і юшка була, І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя кума люба, кума душечка* [2,319-320]. Образ *щука* ↔ *розлука* є в давній слобожанській пісні: *Не впиймáлы дóли, / Та впиймáлы щу́ку / Пáрню на разлу́ку* [3, 159]. Рибалки Нижньої Наддніпрянщини називають щуку *сара*, що, на думку дослідників, є реліктом запорозького рибальського арго, у якому щуку асоціювали за хижими рисами її вdachі з шинкаркою-єврейкою» [7]. У сатиричному оповіданні Володимира Дрозда «Секс словниковий» герой твору ніяк не міг пригадати, як односельці «точним, образним і благозвучним» словом називають сільську повію. Перебравши безліч слів-синонімів, зрештою він випадково почув це слово з вуст знайомої – «трав'янка». *Трав'янкою* українські рибалки називають жваву й спритну щуку із зеленим відтінком спини, яку протиставляють донній щуці. У східнослобожанських говірках, наприклад, є ще й такі назви, що відбивають різновиди щуки: *жóвта щу́ка* (глибинна щука жовтого кольору, має червоніші плавці й непрогонисте тіло), *сі́ра щу́ка* (з білими плямами на тілі), *трав'яни́ста щу́ка* (з зеленим відтінком спини), *мартóвка* (нереститься в березні), *апрéлька* (нереститься у квітні), *солодоне́ць* 'маля щуки, м'ясо якої солодке на смак' [5].

Серед мотивувальних чинників українських найменувань риб виразно виступає етнонімний. Зокрема етнонім *циган* укорінився в професіоналізмах *циганок* 'біологічний різновид лящя' [13,59], *цигани* 'скупчення дрібних риб верховодок' [5], у стійких сполуках *циганська рибка* 'неїстівна дрібна рибка' [20,382], *циганська риба* 'пуголовок' [12, IV, 429]. Метафоричне перенесення відбувається переважно за моделлю «відрізняється від звичайного» (у нашому випадку – невеликим розміром). Така модель властива не лише рибальській сфері. Якщо дощить, коли світить сонце, кажуть *циганський дощ*. За словами відомого фразеолога В. Ужченка, вислови на взірець *курячий дощ, заячий дощ* засвідчують «незвичність, певні відхилення від норми». Учений також твердить, що вислів *сліпий дощ* (синонім до *циганський дощ* – Р.М.) є стародавнім і може асоціюватися з різними реаліями: багато світла, зблиски, сіяння [15, 56–57]. Ці дві риси – незвичність реалії та її блиск, можливо, лягли в основу стійкої словосполуки *циганська риба* на позначення карася золотистого, який «відрізняється від звичайного карася високим і коротким тілом» і забарвлення його «мідно-руде або червонувато-золотисте, плавці червоні» [14]. Припускаємо, що з рудим кольором може бути пов'язана й внутрішня форма фразеологізму *циганський дощ*, який називають ще *рудавиною*, бо «господині вірять, що від нього полотно порудіє» [15,56].

Проте є й інша модель перенесення образу цигана – «відрізняється передбачливістю й хитрістю». Чорноморські рибалки бичка-кругляка (*Neogobius melanostomus*) називають *циганом* і добре знають, що він лише випадково може потрапити на гачок [4,140-141]. Об'єктом метафоричного перенесення за цією ж таки моделлю став і лин озерний (*Tinca tinca L.*), якого на Закарпатті і місцями на Буковині називають *циганською рибою* [8, 265]. Внутрішня форма цієї словосполуки стає надзвичайно прозорою, якщо розглядати образ лина на тлі паремій, пор.: *Лин вилинає, а карася очешуть* «хитра людина завжди уникне небезпеки» [16,99], *ходить як лин по дну* «поводиться тихо, не привертає до себе уваги» [19,82] тощо.

Цікавим щодо внутрішньої форми є ФО із мовлення рибалок Нижньої Наддніпряни *піймає циганку* «нічого не піяти» [16, 106]. Узявши до уваги потенційні семи професіоналізму *циганка* – 'дрібна', 'неїстівна', або ж 'передбачлива й хитра', – припускаємо, що цей фразеологізм могли утворити як за моделями «відрізняється від звичайного маленьким розміром», «відрізняється від звичайного поганими смаковими якостями», так і за моделлю «відрізняється від звичайного передбачливістю й хитрістю».

Як бачимо, усі ці значення об'єднані архісемою 'відрізняється'. У говірковому мовленні маємо чимало пов'язаних із рибальським промислом лексем і фразем, що постали внаслідок такого протиставлення, ускладненого персоніфікацією: напр., *аўстр'ійак* 'світлого кольору бичок, що водиться на дні Дністровського лиману' [10,13], *мад'яр* 'чоп великий (*Zingel zingel L.*)' [18, 86], *москалик* 'оселедець (риба з роду *Alosa*)', яку в Галичині називали так, бо завозили з Російської імперії, а пізніше з Радянського Союзу [6,120], *жидовска*

рыба 'плітка' [20, 382] (припускаємо, назва мотивована тим, що цю породу риби українські рибалки ніколи не вважали особливо цінною).

Отже, постання іхтіонімів у нашій мові відбиває шляхи розвитку українського етносу й особливості розвитку історичних регіонів України. Зрозуміти внутрішню форму багатьох видових назв риб допоможуть основні мотиваційні моделі: пов'язане зі стародавніми віруваннями зооморфне метафоричне перенесення, протиставлення свого й ментально чужого етносу, протиставлення свого й сусіднього етносу, пов'язане зокрема з перебуванням етнічних українських земель під владою різних імперій.

Література

1. Губерначук С. Трипілля і українська мова / Станіслав Губерначук. – К. : Фенікс, 2005. – 232 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: [словник-довідник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края / [под ред. В. В. Иванова]. – Х. : Харьк. губ. стат. ком., 1898. – 1012 с. – Т. 1. – Старобельский уезд.
4. Зайцев Ю. П. Чорноморські береги України. – К. : Академперіодика, 2008. – 242 с.
5. Картотека автора.
6. Лицур М. Риба в системі традиційного харчування населення Галичини в кінці XIX ст. – 1930-х рр.: етносоціальний аспект / Микола Лицур // Галичина, 2011. – Ч.18-19. – С. 120–126.
7. Мільчев В. Останні з запорожців: рибалки Нижнього Подніпров'я – хранителі традицій низового козацтва / Володимир Мільчев. – Доступно з: www.cossackdom.com/culture/milchev_ostzaporozh.htm.
8. Мовчан Ю. В. Фауна України. Т. 8: Риби. Вип. 2: Коропові. Ч. 2: Шема, верховодка, бистрянка, плоскирка, абраміс, рибець, чехонь, гірчак, карась, короп, гіпофальміхтис, аристіхтис / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. – К. : Наук. думка, 1983. – 360 с.
9. Мосенкіс Ю. Трипільська міфологія: Короткий словник термінів / Юрій Мосенкіс. – К., 2003. – 74 с.
10. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : ОДП ім. К. Д. Ушинського, 1958. – 78 с.
11. Павлов П. Й. Фауна України : у 40 т. / П. Й. Павлов. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 8 (Вип. 1). – 352 с.
12. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина» : у 4 т. / [упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко]. – Надрук. з вид. 1907–1909 рр. фотомеханіч. способом. – К. : Наук. думка, 1996–1997. – Т. 1–4.
13. Тарасенко Г. Д. Місце рибальської лексики Середньої Наддніпрянщини в словниковому складі української мови / Г. Д. Тарасенко // Діалектологічний бюлетень. – Вип. VIII. – К., 1961. – С. 57–63.
14. Турянин І. І. Риби Карпатських водойм / І. І. Турянин. – Доступно з: <http://fly-fishing.lviv.ua/articles/useful-articles/13#15>
15. Ужченко В. Д. Образи рідної мови / Віктор Дмитрович Ужченко. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Луганськ : Знання, 2005. – 236 с.
16. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [уклад. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с. («Літературні пам'ятки України»).
17. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с. – (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини»).

18. *Щербуха А. Я.* Фауна України : У 40 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 8 (Вип. 4). – 384 с.
19. *Юрченко О. С.* Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.
20. *Ястремська Т.* Іхтіологічний лексикон Валентини Усачової / Тетяна Ястремська // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. – С. 379–388.

Галина Бондаренко, Інна Герасимова
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
м. Луганськ, g.p.bondarenko@mail.ru

ДУБЛЕТНІСТЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ВПОРЯДКУВАННЯ

Провідною ознакою будь-якої усталеної терміносистеми більшість термінологів уважають однозначність термінологічних одиниць і відсутність синонімічних відношень у межах терміносистеми, тобто використання на позначення певного поняття одного й того ж терміна, а на позначення різних понять, що не співпадають між собою, – різних термінів. Проте сучасні дослідження терміносистем вказують на те, що стійкість будь-якої термінологічної системи поєднується з її варіативністю, тобто наявністю в межах певної терміносистеми низки термінологічних одиниць, що вживаються на позначення одного наукового поняття. Це термінологічне явище лінгвісти (Ю. Апресян, С. Бережан, В. Даниленко, І. Квітко, А. Коваль, І. Кочан, Т. Михайленко, О. Нечитайло, Ф. Нікітіна, Л. Новиков, Т. Панько, В. Русанівський, Л. Симоненко, О. Тараненко, Д. Шмельов та ін.) класифікують, як «синонімію», «дублетність», «варіативність» тощо.

Т. Михайленко зазначає, що «майже всі вітчизняні та зарубіжні мовознавці визнають природність і неминучість синонімічних відношень між термінами як вияв загальномовних процесів, проте залишаються дискусійними деякі проблеми: визначення критеріїв синонімічності в термінології, роль термінів-синонімів, особливості фіксації синонімічних термінів у словниках» [4, 24].

Мета нашого дослідження – на матеріалі економічної термінології розглянути типові явища термінологічної дублетності як чинника розмивання нормативності термінологічних одиниць, позбавлення їх ознак однозначності й інваріантності.

Варіативність, як один із чинників мовної динаміки та розвитку, зумовлена функціонуванням мови й визначається потребами комунікації [1, 41]. Більшість дослідників мови науки визнають факти варіативності в термінології, причому не тільки на початкових етапах її формування, а й у терміносистемах, проте по-